

Van tegencultuur naar terrorisme, en weer terug

De West-Duitse protestgeneratie en de RAF (1965-1978)

Van 27 tot en met 29 januari 1978 was West-Berlijn drie dagen lang het toneel voor TUNIX, een wild festival vol debatten en muziek. Zo'n 25.000 grotendeels jonge Duitsers droomden en discussieerden op dit 'Woodstock in de collegezalen' over een nieuwe start voor het linkse alternatieve milieu. Tien jaar na het begin van de buitenparlementaire protestbeweging was het daarvoor inderdaad de hoogste tijd.

Jacco Pekelder is als historicus verbonden aan de Universiteit Utrecht en bijzonder hoogleraar aan de Universität des Saarlandes.

Midden jaren zestig had een protestbeweging de ogen van velen geopend voor de 'autoritaire' verhoudingen in de Bondsrepubliek. Ze kreeg veel aandacht van de media, maar de macht veroverde ze niet. De frustratie daarover leidde in de jaren zeventig tot terroristisch geweld. Een kleine groep, de RAF, zei te strijden in naam van het gehele radicaal-linkse milieu, wat de politieke en maatschappelijke polarisatie enorm aanwakkerde. In dat klimaat sloeg de stemming binnen links om, van hoop naar pessimisme. Voor nieuwe ideeën en acties leek geen ruimte meer te bestaan. Hoe had het zo mis kunnen gaan?

Generatieconflict

Aan het begin stond een culturele revolutie, niet alleen in West-Duitsland, maar in alle westerse samenlevingen. De naoorlogse *babyboom* vertaalde zich in een uitzonderlijk groot cohort jongeren, die door het *Wirtschaftswunder* ook vrij rijk waren. Zo ontstond een deels commerciële jeugdcultuur met eigen muziekstijlen (jazz, rock-'n-roll, folk, beat), leefstijlen en (seksuele) moraal. Ook nam de opwaartse sociale mobiliteit enorm toe: veel meer mensen deden een vervolgoopleiding en kregen betere banen dan hun ouders. Traditionele banden van familie en kerk werden minder knelend, levenskeuzes kon men vaker zelf bepalen. Opvallend was dat veel jongeren zich begonnen te zien als 'generatie' en dat het idee ontstond van een generatieconflict met de ouderen. Het leidde tot politisering van hun tegencultuur. Mikpunt was het door de VS geleide westerse buitenlandse beleid: de anticommunistische Koude Oorlogspolitiek, het neokolonialisme (de voortgezette macht van het Westen in voormalige koloniën) en, heel concreet, de Vietnamoorlog. Het westerse model van burgerparticipatie ervoer men daarnaast als *schijndemocratie*, zeker ook op de nog door professoren bestuurde universiteiten.

Wat de kritiek droeg, was het idee dat de samenle-

ving zuchtte onder vals gezag: een dubbele moraal van burgerlijk fatsoen fungeerde als dekmantel voor sociaal en economisch onrecht en voor de macht en het geweld van talloze autoritaire baasjes, van oom agent op straat tot de politieke elite. Dat de meeste burgers dat niet in de gaten hadden, kwam omdat ze met consumentisme koest werden gehouden. Zoals vroeger meneer pastoor, was het nu de voortdurende jacht op mooie spullen in de 'sociale markteconomie' die de massa's omsmeedde tot brave, volgzame burgers. Het was tijd dat daaraan een einde kwam, omdat ook in dat milde kapitalisme de sociale ongelijkheid gewoon doorleefde, zowel binnen de westerse samenlevingen als tussen rijke en arme werelddelen. Bovendien moest het autoritaire

Rudi Dutschke bij de antikernwapendemonstratie op 14 oktober 1979 in Bonn. Foto: Hans Weingartz.

denken en het kapitalisme voor eens en altijd de nek worden omgedraaid. Die waren immers de kiem geweest van het fascisme, dat extreem hiërarchische en gewelddadige machtsstelsel dat in het interbellum steeds meer landen in zijn greep had gekregen en uiteindelijk in de Tweede Wereldoorlog was uitgemond. Als je de autoritaire structuren niet met wortel en tak uitroeide, was een terugval in nieuw fascisme eigenlijk enkel een kwestie van tijd.

Antiautoritair protest

Die laatste historische les werd heel nadrukkelijk door enkele Duitse wetenschappers getrokken. Onder de naam *Frankfurter Schule* ontwikkelden zij sinds de jaren twintig een neomarxistische kritisch-sociale filosofie. Kleine groepen Duitse studenten raakten bevestigd door dit nieuw-linkse, antiautoritaire gedachtegoed en wilden hun nieuwe inzichten onder de medeburgers verspreiden.

Dat begon, zo vanaf 1965, vooral in kringen van de links-radicalen *Sozialistischer Deutscher Studentenbund* in West-Berlijn en Frankfurt. Stem en gezicht van deze SDS werd al gauw de charismatische Berlijnse studentenleider Rudi Dutschke. Hoewel het gedachtegoed van de ontluikende protestbeweging voortdurend in ontwikkeling was, stond kritiek op de West-Duitse naoorlogse democratie steeds centraal. Die was eigenlijk te zeer een product van de Amerikaanse bezetting om echt legitiem te zijn. Daarnaast waren er ex-nazi's op hoge posten in de Bondsrepubliek beland. Volgens de studenten betekende dit dat West-Duitsland nooit echt met het naziverleden had gebroken – sommige historici menen tegenwoordig dat ze daarmee de transformatie van waarden en normen miskenden die zich in West-Duitsland na de oorlog wel degelijk voordeed. Niet alleen gaven juist evidente tegenstanders van de nazi's, zoals bijvoorbeeld de eerste Bondskanselier Konrad Adenauer, er de toon aan, maar ook ontpopten veel met name jonge voormalige nazi's zich tot echte democraten.

Het punt is echter, dat de linkse West-Duitsers door aan het inherent fascistische karakter van de Bondsrepubliek te geloven een zware morele verplichting op zich laadden. Had de generatie van de ouders zich stilgehouden tijdens het nazibewind of er zelfs aan meegewerkt, zij zouden zich met hand en tand verzetten als het fascisme in Duitsland opnieuw de kop opstak.

Choqueren en provoceren

In eerste instantie was het daarbij hun strategie om het brede publiek met choquerende acties aan het denken te zetten. Zo startte een groep uit de SDS op 1 januari 1967 in West-Berlijn met veel tromgeroffel een nieuwe woonvorm, *Kommune 1*, als vrij alternatief voor het burgerlijke kerngezin.

Ook het opzettelijke overtreden van regels om een harde reactie van het gezag uit te lokken hoorde erbij. De kunstenaars en intellectuelen van de *Situationistische Internationale*, de Afro-Amerikaanse burgerrechtenbeweging en de Nederlandse provo's hadden daarvoor al voorbeelden geleverd. Acties vonden vaak binnen de universiteiten plaats, al waren er ook demonstraties op straat, bijvoorbeeld tegen de Vietnamoorlog. De aandacht van de media was ongekend. Het leidde ook tot het samengaan van de SDS met onder meer enkele vakbonden in een bredere *Außerparlamentarische Opposition* (APO). Deze buitenparlementaire oppositiebeweging ontstond in reactie op de vorming van een nieuwe regering eind 1966 die steunde op een grote coalitie van CDU/CSU en SPD, een monsterverbond dat voor parlementaire oppositie in de Bondsdag nauwelijks zetels overliet.

Het nieuwe kabinet stuitte veel linkse Duitsers tegen de borst, niet alleen omdat Bondskanselier Georg Kiesinger (CDU) een oud-nazi was (vicekanselier Willy Brandt (SPD) had juist in het verzet gezeten), maar ook omdat de coalitiepartijen afspraken maakten over *Notstandsgesetze*, wetgeving voor oorlogstijd en andere noodsituaties. De APO vreesde draconische en antidemocratische veiligheidsmaatregelen en voerde twee jaar lang een felle tegencampagne, culminerend ►

In het Rudi-Dutschke-Haus in de Rudi-Dutschkestraat in Berlijn zit sinds 1989 het redactiekantoor van de *Tageszeitung*. Foto: Jörg Zägel.

Opsporingsplakkaat voor leden van de Rote Armee Fraktion, met een beloning van 100.000 D-mark. Bron: Bundesarchiv.

in een massademonstatie in Bonn op 11 mei 1968. Dit hoogtepunt van de protestbeweging kon echter niet voorkomen dat de Bondsdag even later het (afgezwakte) voorstel toch aannam.

Van protest naar verzet

Inmiddels was het politieke klimaat enorm veranderd. Dat kwam vooral doordat op 2 juni 1967 in West-Berlijn een politieagent een demonstrant, Benno Ohnesorg, doodschoot bij protesten tijdens een bezoek van de Perzische sjah. Het ontketende een golf van verontrusting en een grote toeloop voor radicaal-linkse studentengroepen in het hele land. Sommige activisten zagen hun ergste vrees over de terugkeer van het fascisme bevestigd. Zo won het idee aan populariteit dat voor de noodzakelijke revolutie vroeg of laat ook gewelddadig protest nodig zou zijn. Al heel vroeg had zelfs de christelijk geïnspireerde Dutschke weleens over een 'stadsguerrilla' in de 'metropolen van het imperialisme' gefantaseerd. Geïnspireerd door Latijns-Amerikaanse guerrillaleiders als Che Guevara, ontstond nu een debat over de noodzaak van tegengeweld, tegen het geweld van de staat.

Op 2 april 1968 voegde een kleine groep voor het eerst de daad bij het woord met een brandaanslag op twee warenhuizen in Frankfurt. Hoe taboedoorbrekend die daad in naoorlogs Duitsland ook was, ze was in 1968 slechts een rimpeling in een jaar vol geweld: het Tet-offensief, de meidagen van Parijs, Bobby Kennedy, de Praagse Lente, het bloedbad in Mexico-Stad. Sterker nog: slechts twee dagen na 'Frankfurt' werd Martin Luther King in Memphis vermoord en weer een week later raakte Rudi Dutschke zwaargewond door schoten uit het pistool van een verwarde jonge neonazi.

Toch vormde 'Frankfurt' het begin van een fatale verstregeling met links terrorisme, waaraan het brede alternatieve milieu, dat de idealen van de protestbeweging in de jaren zeventig doorzette, zich pas vanaf 1978 geleidelijk wist te onttorsten. Juist tegen de achtergrond van al dat geweld verwierven de meest fotogenieke aanslagplegers, het liefdespaar Gudrun Ensslin en Andreas Baader, tijdens hun proces midden oktober 1968 een sterrenstatus binnen de studentenbeweging. Velen deelden het gevoel dat Daniel Cohn-Bendit, de Frans-Duitse studentenleider uit Parijs, vanaf de publieke tribune uitriep: 'Die horen bij ons!'

Stadsguerrilla

Ook de linkse journaliste Ulrike Meinhof was danig aangedaan door de fanatieke vastbeslotenheid van de brandstichters. Toen die twee jaar later, op de vlucht voor de politie, bij haar West-Berlijnse appartement aanklopten, deed zij open. Samen met de linkse advocaat Horst Mahler, die veel later in rechts-extremistisch en antisemitisch vaarwater zou geraken, begonnen Meinhof, Ensslin en Baader in mei 1970 een heuse West-Duitse stadsguerrillagroep, de Rote Armee Fraktion (RAF), door pers en politiek ook wel Baader-Meinhof-Gruppe (of -Bande) genoemd.

Cruciaal voor de relatie met de brede linkse beweging was dat de RAF met enkele pretentieuze strijdbrochures brutaal een claim legde op het intellectuele en politieke leiderschap van links: de erfgenamen van 1968, dat waren zij! Gevoegd bij hun geweldsdaden, vooral de eerste reeks bom-aanslagen in mei 1972 (4 doden en 74 gewonden), zorgde ervoor dat andere linkse groepen steeds opnieuw gedwongen waren hun positie tegenover de RAF te bepalen.

Toen de oprichtersgeneratie in juni 1972 was gearresteerd, slaagde de RAF er bovendien in vanuit de gevangenis een grote solidariteitsbeweging in gang te zetten, met zelfs internationale vertakkingen. Het leidde uiteindelijk tot een tweede generatie van linkse terroristen die in 1977 een nieuw offensief ontketenden om de West-Duitse regering te dwingen Baader, Ensslin en andere gevangenen RAF-leden vrij te laten (Mahler was al in 1975 uit de RAF gestapt, Meinhof in 1976 uit het leven).

Ook politie, politiek en pers speelden in deze ontwikkeling een contraproductieve rol. Al vanaf 1970 zoomden ze met elke terreurdaad sterker in op het gehele linkse alternatieve milieu, op zoek naar 'sympathisanten' en potentiële nieuwe leden van de RAF. De kritische discussies binnen het alternatieve milieu over het geweld kregen daardoor geen kans en de solidarisering met de gevangenen leden van de RAF werd er vooral door versterkt. Ook nieuwe politieke bewegingen, tegen kern-energie en voor een schoner milieu, waren vaak slachtoffer van de algemene verdenking.

Op reis naar TUNIX

Tijdens de 'Duitse herfst' van 1977, toen de Bondsrepubliek vijf weken lang in de ban was van de kidnaping van een Duitse industrieel en de kaping van een vliegtuig vol toeristen, was die polarisatie tussen radicaal-links en de rest van de samenleving op haar hoogtepunt. Inmiddels was er binnen links echter iets gaan kantelen: principiële kritiek op geweld als politiek middel kreeg in debatten de overhand.

Nadat de lucht wat was geklaard, werden enkele West-Berlijners, die elkaar elke zaterdagmiddag voor een partijtje voetbal troffen, wakker uit hun herfstdepressie. Ze kwamen op het idee voor een landelijk congres van iedereen die zich links voelde. Een oproep ging naar iedereen om mee te gaan 'op reis' naar een nieuw land, TUNIX genoemd. Het was een ironische naam: tegenover

de veeleisende toon van de RAF stelden de organisatoren een ontspannen 'doe niks', oftewel: wees jezelf, leef je uit, wees aardig voor elkaar. Doel van het congres was vele ideeën te presenteren voor een Duitsland zoals het in linkse dromen zou kunnen zijn. En het werkte: de opkomst was grandioos, de sfeer fantastisch en, hoewel het tot botsingen met de politie kwam, koos de overgrote meerderheid voor debatteren en feesten. Bovendien hielp TUNIX anders dan de RAF om de protestbeweging in het moderne Duitsland te integreren. Veel linkse Duitsers keerden zelfverzekerd uit TUNIX terug, vol goede moed om nu al, autonoom, in eigen stad, wijk of dorp, met het nieuwe Duitsland te beginnen. Vele initiatieven, op lokaal en nationaal niveau, bloeiden op. Zonder TUNIX was de linkse *Tageszeitung*, de *taz*, er nooit geweest, en de groenlinkse partij *Die Grünen* al evenmin. De tegencultuur was terug, sterker dan ooit, maar wel in aangepaste vorm. ■

Links: Programma van *Treffen in TUNIX*, in januari 1978. Hiernaast: Verkiezingsposter van *Die Grünen* uit 1988. Bron: Haus der Geschichte der Bundesrepublik Deutschland.

Verder lezen

Peter C. Caldwell en Karrin Hanshew, *Germany since 1945. Politics, culture, and society* (Londen etc.: Bloomsbury Academic, 2018).

Een uitstekend Engelstalig handboek over Duitsland na 1945.

Gerd Koenen, *Das rote Jahrzehnt. Unsere kleine deutsche Kulturrevolution 1967-1977* (Keulen: Kiepenheuer & Witsch, 2001).

Jacco Pekelder, *Sympathie voor de RAF. De Rote Armee Fraktion in Nederland, 1970-1980* (Amsterdam: Mets en Schilt, 2007).

Jacco Pekelder, 'Ulrike Meinhof als stem van de RAF. Protest met pen en pistool', in: Stephan Sanders en Bert de Reuver (red.), *Gevaarlijke gekken?* (Amsterdam: AUP, 2018), 121-144.

Sven Reichardt, *Authentizität und Gemeinschaft. Linksalternatives Leben in den siebziger und frühen achtziger Jahren* (Berlijn: Suhrkamp Verlag, 2014).

Nick Thomas, *Protest movements in 1960s West Germany. A social history of dissent and democracy* (Oxford en New York: Berg, 2003). Het beste Engelstalige werk over de Duitse jaren zestig.